

การทูตเชิงลับช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 กับการล่มสลายของจักรวรรดิตุรกี Secret Diplomacy during W.W. I and the Fall of the Turkish Empire

ชาคริต ชุ่มวัฒนะ
Chakrit Choomwattana

รองศาสตราจารย์ ดร. ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
Assoc. Prof., Ph.D. Department of History, Faculty of Social Sciences, Srinakharinwirot University
Corresponding e-mail: cchoomyahoo.com

ได้รับบทความ 25 กุมภาพันธ์ 2563 แก้ไข 28 เมษายน 2563 อนุมัติตีพิมพ์ 5 พฤษภาคม 2563

บทคัดย่อ

เมื่อจักรวรรดิออตโตมันหรือตุรกีที่กว้างใหญ่ไพศาลดำรงอยู่ผ่านไป 6 ศตวรรษ ศูนย์กลางจักรวรรดิก็เสื่อมอำนาจลงจนเป็นที่ประจักษ์ ดินแดนของจักรวรรดิจึงเป็นที่หมายปองของชาติต่าง ๆ โดยเฉพาะรัสเซีย ซึ่งต้องการครอบครองกรุงคอนสแตนติโนเปิล เมืองหลวงของจักรวรรดิและดินแดนบริเวณ 2 ช่องแคบมาตั้งแต่อดีตกาล ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 อังกฤษและฝรั่งเศสได้ดำเนินการทูตเชิงลับซึ่งกล่าวกันว่า เป็นสาเหตุหนึ่งของสงครามโลกครั้งนี้ โดยให้สัญญาว่าถ้าฝ่ายมหาอำนาจสัมพันธมิตรหรือกลุ่มความตกลงไตรภาคีมีชัยชนะเหนือกลุ่มมหาอำนาจกลาง รัสเซียจะได้ดินแดนตุรกีที่ต้องการแน่นอน ความใฝ่ฝันของรัสเซียในการเข้าครอบครองดินแดนที่เคยเป็นศูนย์กลางของจักรวรรดิไบแซนไทน์ก็จะเป็นความจริง ถึงแม้ความตกลงลับที่เกี่ยวกับการแบ่งสรรดินแดนตุรกีมีหลายฉบับ แต่ความตกลงคอนสแตนติโนเปิล ค.ศ. 1915 เป็นฉบับที่มุ่งสลายศูนย์กลางจักรวรรดิตุรกีทั้ง ๆ ที่อังกฤษและฝรั่งเศสเคยช่วยปกป้องดินแดนของจักรวรรดินี้ไม่ให้รัสเซียครอบครอง ดังเช่น ในสงครามไครเมีย ค.ศ. 1853-1856 การทำความตกลงลับฉบับนี้บ่งชี้ว่า ความปรารถนาที่จะได้พันธมิตรที่วางใจได้ในแนวรบด้านตะวันออกทำให้มหาอำนาจตะวันตกเปลี่ยนนโยบายที่ดำเนินมาเกินกว่าครึ่งศตวรรษอย่างง่ายดาย

คำสำคัญ: ตุรกี ออตโตมัน คอนสแตนติโนเปิล ความตกลงลับ สนธิสัญญาลับ

Abstract

After six centuries of its existence, the central power of the Ottoman Empire apparently declined so much that other nations were interested in coveting its territories. Russia, in particular, had been attempting for a long time in occupying the capital of Constantinople and the lands on both sides of the two straits nearby. During World War I, Britain and France pursued a secret diplomacy, allegedly a major cause of this war, by promising Russia that she would definitely acquire Turkish lands as desired if the Central Powers were defeated. Therefore, Russia's intent of possessing the

former center of the Byzantine Empire would then be realized. In fact, there were quite a few secret agreements with regard to partitioning the Turkish Empire but the Constantinople Agreement of 1915 aimed at dissolving its capital even though British and French armies had defended Turkish lands before from Russian invasions, such as in the Crimean War, 1853-1856. The making of this secret agreement indicated that for the sake of securing a reliable ally in the Eastern Front, the Western Powers easily changed their stance held more than half a century.

Keywords: Turkey, Ottoman, Constantinople, secret agreement, secret treaty

การดำเนินนโยบายต่างประเทศของรัฐออตโตมันต่าง ๆ แม้ว่าจะมีหลักหรือกฎเกณฑ์สากลให้ยึดเป็นกรอบและธรรมเนียมปฏิบัติร่วมกัน แต่ในที่สุดแล้ว ในหลายกรณีก็พบว่าแท้จริงผลประโยชน์ของชาติ (national interest) ซึ่งเป็นแนวคิดที่เริ่มในอดีตรวมหลายศตวรรษมาก่อนโดยฝรั่งเศสซึ่งใช้คำที่ตรงและครอบคลุมกว่าภาษาอังกฤษคือ คำว่า ‘เหตุผลของรัฐ’ (raison d'état หรือ reason of the state) เป็นปัจจัยที่สำคัญมากกว่าอย่างอื่นในการดำเนินแต่มีคุณภาพการเมืองระหว่างประเทศ

สงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นเหตุการณ์สำคัญระหว่างประเทศที่ถูกกล่าวถึงกันมากว่าเป็นผลจากการที่ดินแดนต่าง ๆ ทำความตกลงลับหรือทำสนธิสัญญาลับ (secret treaty) ระหว่างกันมากที่สุดช่วงหนึ่งในประวัติศาสตร์โลก ความตกลงลับนี้สะท้อนให้เห็นความต้องการที่แท้จริงของชาติที่ร่วมกันทำความตกลงซึ่งอาจทำให้ต้องละทิ้งหรือเพิกเฉยต่อหลักการความเหมาะสมหรือไม่เหมาะสม ความตกลงคอนสแตนติโนเปิล (Constantinople Agreement) ในช่วงสงครามโลกเข้าข่ายลักษณะที่สะท้อนว่าผลประโยชน์ของรัฐเป็นตัวชี้นำการดำเนินนโยบาย ความตกลงฉบับนี้เป็นหนึ่งในจำนวนความตกลงลับหลายฉบับที่เป็นเหตุให้ประธานาธิบดีวูดโรว์ วิลสัน (Woodrow Wilson) แห่งสหรัฐอเมริกาเรียกร้องให้ประเทศต่าง ๆ ดำเนินนโยบายการทูตแบบเปิด (Open Diplomacy) เพราะการดำเนินการในทางลับก่อให้เกิดความขัดแย้งและทำให้ยากที่จะแก้ไขด้วยการเจรจาอย่างสันติ วิลสันได้ระบุประเด็นนี้เป็นข้อแรกในหลักการ 14 ข้อ (Fourteen Points) ที่เขากล่าวต่อสภาองเกรสเมื่อวันที่ 8 มกราคม ค.ศ. 1918 และต่อมาได้นำเสนอต่อที่ประชุมสันติภาพที่กรุงปารีสในการจัดทำสนธิสัญญาแวร์ซาย (Treaty of Versailles) ระหว่างมหาอำนาจฝ่ายสัมพันธมิตร (Allied Powers) กับเยอรมนีในช่วงปลายปีด้วยอีกครั้งหลังสงครามยุติ ข้อความในหลักการข้อ 1 ระบุให้การตกลงทำสนธิสัญญาสันติภาพต้องโปร่งใส ผ่านกระบวนการทางการทูตที่ตรงไปตรงมาและอยู่ในสายตาของสาธารณชน โดยมีถ้อยคำดังนี้

“Open covenants of peace, openly arrived at, after which there shall be no private international understandings of any kind but **diplomacy shall proceed always frankly and in the public view.**”¹

ประธานาธิบดีวิลสันประกาศหลักการ 14 ข้อนี้เพื่อแถลงวัตถุประสงค์ของการนำสหรัฐอเมริกาเข้าสู่สงครามโลกเมื่อต้นเดือนเมษายน ค.ศ. 1917 เขาระบุว่าสาเหตุของสงครามคือการทำสนธิสัญญาลับ

¹ Avalon.law.yale.edu เมื่อมีการก่อตั้งสันนิบาตชาติ (League of Nations) ขึ้น ความพยายามป้องกันไม่ให้เกิดการทำสนธิสัญญาลับก็ได้บรรจุอยู่ในมาตรา 18 ของ Covenant of the League of Nations ที่ระบุให้ประเทศสมาชิกต้องจดทะเบียนสนธิสัญญาหรือความตกลงระหว่างประเทศกับเลขาธิการสันนิบาตชาติ สนธิสัญญาหรือความตกลงใด ๆ จะไม่มีผลบังคับใช้หากไม่จดทะเบียนดังกล่าว หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สหประชาชาติ (United Nations) ก็นำระบบการลงทะเบียนสนธิสัญญาที่สันนิบาตชาติเริ่มไว้มาดำเนินต่อโดยระบุอยู่ในมาตรา 102 ของกฎบัตรสหประชาชาติ. Office of the Historian. “Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919”. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Paris13/ch10subch1>

การสะสมอาวุธ และการที่บรรดาประเทศต่าง ๆ แข่งกันอ้างสิทธิในอาณานิคม วิลสันจึงเสนอแนวทางสร้างสันติภาพและความร่วมมือระหว่างประเทศที่เขาคาดหวังว่าประเทศต่าง ๆ จะร่วมมือกันก่อให้เกิดขึ้นภายหลังสงครามและประกาศเจตจำนงว่าแม้สหรัฐฯ เข้าสู่สงครามเป็นฝ่ายมหาอำนาจสัมพันธมิตรหรือฝ่ายประเทศความตกลงไตรภาคี (Triple Entente) สหรัฐฯ จะไม่ผูกมัดตนเองกับถ้อยความในสนธิสัญญาลับต่าง ๆ ที่อังกฤษ ฝรั่งเศส และรัสเซียได้กระทำไว้ก่อนหน้า และประสงค์ให้ยกเลิกสนธิสัญญาลับต่าง ๆ หมด¹

ความตกลงคอนสแตนติโนเปิล ค.ศ. 1915 หรือที่รู้จักกันในชื่อ ความตกลงว่าด้วยช่องแคบ (Straits Agreement) หรือความตกลงอิสตันบูล (Istanbul Agreement) นั้น เป็นตัวอย่างของความตกลงลับในกลุ่มประเทศความตกลงไตรภาคีอันได้แก่ อังกฤษ ฝรั่งเศส และรัสเซียซึ่งจัดทำขึ้นในช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน ค.ศ. 1915 ความตกลงดังกล่าวเกิดจากการที่อังกฤษและฝรั่งเศสซึ่งเป็นประเทศในยุโรปตะวันตกหวังพึ่งพิงกำลังทหารของรัสเซียในแนวรบด้านตะวันออก (Eastern Front) และผูกใจรัสเซียไม่ให้หันเหจากการเป็นพันธมิตรร่วมรบ ทั้งสองประเทศจึงให้คำมั่นสัญญาแก่รัสเซียว่า รัสเซียจะได้รับดินแดนกรุงคอนสแตนติโนเปิล ศูนย์กลางของจักรวรรดิออตโตมัน (Ottoman Empire) หรือตุรกี และดินแดนบริเวณช่องแคบบอสฟอรัส (Bosporus) และช่องแคบดาร์เดเนลส์ (Dardanelles) ที่รัสเซียประสงค์จะเป็นเจ้าของมานานนับร้อยๆ ปีมาแล้วไปครอบครองหลังสงคราม การเสนอผลประโยชน์ให้แก่รัสเซียครั้งนี้ กล่าวได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงนโยบายอยู่โดดเดี่ยวอย่างงามสง่า (Splendid Isolation) ของอังกฤษที่ดำเนินมาอย่างแข็งขันในคริสต์ศตวรรษที่ 19 และนโยบายกีดกันรัสเซียจากการครอบครองดินแดนของจักรวรรดิตุรกีที่อังกฤษและฝรั่งเศสเคยดำเนินมาอย่างเข้มข้น

โดยนัยของชื่อ “ความตกลงคอนสแตนติโนเปิล” หมายถึง ความตกลงในการจะจัดการกับดินแดนตุรกีหลังฝ่ายมหาอำนาจสัมพันธมิตรมีชัยในสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยเฉพาะกรุงคอนสแตนติโนเปิลและบริเวณรอบ ๆ ซึ่งเป็นที่ตั้งสำคัญทางยุทธศาสตร์และเชื่อมต่อกะเลดำ (Black Sea) กับทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เป็นการเรียกความตกลงที่ไม่ได้ตั้งชื่อตามวัน เดือน หรือสถานที่ที่ทำความตกลงดังเช่นความตกลงอื่น ๆ แต่เป็นการตั้งชื่อเพื่อระบุว่ารัสเซียจะได้เข้าครอบครองกรุงคอนสแตนติโนเปิล และดินแดนต่าง ๆ เพื่อเป็นการตอบแทนรัสเซียที่เป็นกำลังสำคัญในแนวรบด้านตะวันออกในการทำสงครามของกลุ่มความตกลงไตรภาคีกับกลุ่มมหาอำนาจกลางอันได้แก่เยอรมนีและออสเตรีย-ฮังการีซึ่งมีตุรกีเป็นพันธมิตร

ในด้านความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของกรุงคอนสแตนติโนเปิลนั้น เมืองนี้ในภาษาสลาฟเรียกว่าซาร์กราด (Zargrad) อันหมายถึงนครของซาร์ เคยเป็นศูนย์กลางของจักรวรรดิไบแซนไทน์ (Byzantine ค.ศ. 395–1453) หรือจักรวรรดิโรมันตะวันออก (Eastern Roman Empire) หรือจักรวรรดิกรีก (Greek Empire) ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 15 พวกออตโตมันเติร์กได้เข้ายึดครองจักรวรรดิสำเร็จหลังจากที่กรุงคอนสแตนติโนเปิลเมืองหลวงของจักรวรรดิถูกล้อมเป็นเวลา 7 สัปดาห์ จากนั้นก็เปลี่ยนไปเป็นเมืองหลวงของจักรวรรดิออตโตมัน ซึ่งรุ่งโรจน์มากโดยเฉพาะในสมัยสุลต่านสุไลมานที่ 1 (Suleiman the Magnificent ค.ศ.1520–1566) และกินอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล ได้แก่ ภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้ของยุโรป บางส่วนของยุโรปกลางและยุโรปตะวันออก ภูมิภาคคอเคซัส (Caucasus) เอเชียตะวันตก แอฟริกาตอนเหนือ รวมไปถึงคาบสมุทรฮอร์นแห่งแอฟริกา (Horn of Africa) อย่างไรก็ดี ประมุขของรัสเซียแห่งราชวงศ์รูริค (Rurik Dynasty ค.ศ. 862–1610) พยายามอ้างความชอบธรรมที่จะสืบทอดอำนาจของจักรวรรดิไบแซนไทน์ โดยอ้างอดีตที่ไกลโพ้น

¹ วิลสันไม่ได้หารือกับพันธมิตรร่วมรบก่อนแถลงหลักการ 14 ข้อ แต่อย่างไรก็ดี ซอร์ซ เคลมงโซ (Georges Clémenceau) นายกรัฐมนตรีฝรั่งเศสถึงกับเอ่ยปากอย่างประชดประชันว่า พระเจ้าระบุเพียง 10 ประการเท่านั้น แต่วิลสันแสดงความประสงค์ถึง 14 ข้อ

ว่าประมุขของรัสเซียสืบเชื้อสายมาจากพระญาติสนิทของซีซาร์อากุสตุส (Caesar Augustus 27 ปีก่อนคริสต์ศักราช-ค.ศ. 14) อีกทั้งพระเจ้าอิวานที่ 3 (Ivan III ค.ศ. 1462-1505) แห่งรัสเซียก็ทรงอภิเษกสมรสกับโซเฟีย เพลือโอลักส (Sophia Palaeologus) พระราชกษัตริย์(หลาน)ในจักรพรรดิคอนสแตนตินที่ 11 (Constantine XI ค.ศ. 1449-1453) ประมุของค์สุดท้ายของจักรวรรดิไบแซนไทน์ พระเจ้าอิวานที่ 3 ผู้นี้ทรงเป็นผู้นำเครื่องราชกกุธภัณฑ์ของจักรวรรดิไบแซนไทน์มาครอบครองและนำพระอิสริยยศซีซาร์มาใช้โดยแปลงเป็นคำว่าซาร์ (Tzar) รวมทั้งเป็นผู้นำของคริสต์ศาสนานิกายกรีกออร์ทอดอกซ์ (Greek Orthodox) ด้วย

เมื่อถึงรัชสมัยของซาร์ปีเตอร์ที่ 1 (Peter I ค.ศ.1682-1725) หรือซาร์ปีเตอร์มหาราชแห่งราชวงศ์โรมานอฟ (Romanov) รัสเซียได้ดำเนินนโยบายเปิด “หน้าต่างสู่ทะเล” (Window on the Sea) โดยแสวงหาเมืองท่าเพื่อออกสู่ทะเลบอลติกและทะเลเมดิเตอร์เรเนียนอันเป็นเขต “ทะเลน้ำอุ่น” เพื่อสร้างความแข็งแกร่งให้แก่รัสเซียทั้งในด้านการทหารและเศรษฐกิจ รัสเซียประสบความสำเร็จในการทำสงครามกับสวีเดน (Great Northern War ค.ศ. 1700-1721) จนได้ครอบครองดินแดนที่มีทางออกสู่ทะเลบอลติกได้ และใน ค.ศ. 1712 ทรงสร้างนครเซนต์ปีเตอร์สเบิร์ก (St. Petersburg) ขึ้นที่ปากแม่น้ำเนวา (Neva) ริมอ่าวฟินแลนด์แห่งทะเลบอลติก และต่อมาทรงให้ย้ายเมืองหลวงจากกรุงมอสโก (Moscow) มาที่นี้ เมืองหลวงใหม่นี้ถือว่าเป็น “หน้าต่างสู่ยุโรป” (Window to Europe) ของรัสเซียด้วย

ส่วนทางตอนใต้ ซาร์ปีเตอร์ที่ 1 ทรงทำสงครามกับจักรวรรดิออตโตมัน 2 ครั้ง แต่ท้ายสุดก็ไม่ประสบความสำเร็จในการมี “หน้าต่างสู่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียน” รัสเซียมาได้ชัยชนะต่อตุรกีในรัชสมัยซารีนาแคเทอรีนที่ 2 (Catherine II ค.ศ.1762-1796) หรือแคเทอรีนมหาราช โดยตุรกีต้องยินยอมทำสนธิสัญญาคูชุกไกนาร์จี (Kuchuk Kainarji) ใน ค.ศ. 1774 ซึ่งตกลงให้รัสเซียมีอำนาจปกครองเมืองอาซอฟ (Azov) ริมฝั่งแม่น้ำดอน (Don) จึงทำให้รัสเซียสามารถเข้าควบคุมทะเลดำและได้รับสิทธิในการแล่นเรือผ่านช่องแคบต่าง ๆ เพื่อมุ่งสู่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียน อีกทั้งได้รับสิทธิเข้าไปคุ้มครองคริสตศาสนิกชนนิกายกรีกออร์ทอดอกซ์ที่อาศัยทั่วไปในจักรวรรดิออตโตมันด้วย สิทธิดังกล่าวตามสนธิสัญญานี้จึงเปิดโอกาสให้รัสเซียสามารถเข้าไปแทรกแซงกิจการต่าง ๆ ภายในจักรวรรดิออตโตมันได้โดยง่าย อีกทั้งซารีนาแคเทอรีนทรงวางแผนในอนาคตว่าทั้งตุรกีและรัสเซียจะปกครองโดยพระราชนัดดา 2 พระองค์ กล่าวคือ ทรงมีแผนการที่จะเข้ายึดดินแดนของจักรวรรดิออตโตมันตามนโยบายที่เรียกว่า “โครงการกรีก” (Greek Plan หรือ Greek Project) โดยตั้งพระทัยที่จะให้แกรนด์ดยุกคอนสแตนติน (Grand Duke Constantine) พระราชนัดดาองค์ที่ 2 ไปปกครองกรุงคอนสแตนติโนเปิล ขณะที่แกรนด์ดยุกอะเล็กซานเดอร์ (Grand Duke Alexander) พระราชนัดดาองค์โตเสด็จขึ้นปกครองรัสเซีย ซึ่งต่อมาคือ ซาร์อะเล็กซานเดอร์ที่ 1 (Alexander I ค.ศ.1801-1825)

ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 นับตั้งแต่สงครามนโปเลียน (Napoleonic Wars ค.ศ. 1804-1815) จักรวรรดิออตโตมันอันกว้างใหญ่ที่มีสุลต่านปกครองจากกรุงคอนสแตนติโนเปิลก็อ่อนแอลงมากจนได้ฉายาว่า “คนป่วยของยุโรป” (sick man of Europe) รัสเซียจึงเห็นเป็นโอกาสเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ในตุรกีอีก แต่ก็ถูกมหาอำนาจอื่น ๆ โดยเฉพาะอังกฤษกับฝรั่งเศสขัดขวาง รัสเซียก็ไม่ยอมลดละ ท้ายที่สุดความมุ่งมาดของรัสเซียได้นำไปสู่การเกิดสงครามไครเมีย (Crimean War ค.ศ.1853-1856) ระหว่างรัสเซียกับตุรกีขึ้น โดยมีมหาอำนาจตะวันตกได้แก่อังกฤษและฝรั่งเศสเข้าร่วมกับฝ่ายตุรกีเพื่อปิดกั้นไม่ให้รัสเซียแผ่อิทธิพลลงมาถึงใต้ถึงทะเลเมดิเตอร์เรเนียนได้อันจะกระทบต่อผลประโยชน์ของทั้งสองประเทศ นับเป็นสงครามใหญ่ครั้งแรกระหว่างประเทศมหาอำนาจยุโรปตั้งแต่สงครามนโปเลียนสิ้นสุดลง การพ่ายแพ้ของรัสเซียในสงครามไครเมียนี้มีผลให้รัสเซียไม่สามารถเข้าไปมีอำนาจในดินแดนยุโรปตะวันออกและต้องถอนตัวออกจากการเมืองระหว่างประเทศในยุโรปไปอีกระยะหนึ่ง รวมทั้งการสิ้นสุดมิตรระหว่างรัสเซียกับอังกฤษและฝรั่งเศสไปอีกหลายสิบปี

ในระหว่าง ค.ศ. 1877-1878 เกิดสงครามรัสเซีย-ตุรกี (Russo-Turkish War หรือ Ottoman-Russian War) ขึ้นอีกครั้งซึ่งเป็นสงครามครั้งสุดท้ายระหว่างสองจักรวรรดิมาก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 รัสเซียเป็นผู้นำชาติต่าง ๆ ในคาบสมุทรบอลข่าน (Balkan) ต่อสู้กับตุรกีเพื่อให้หลุดพ้นจากอำนาจของสุลต่าน กองทัพรัสเซียได้บุกเข้าไปถึงขานกรุงคอนสแตนติโนเปิล แต่ประเทศตะวันตกดำเนินการทางการทูตยั้งไม่ให้รุกคืบต่อไป แรงกดดันของอังกฤษทำให้รัสเซียยินยอมว่าจะตกลงสงบศึกในเดือนมกราคม ค.ศ. 1878 แต่ในชั้นแรกกองทัพรัสเซียยังคงไม่ลดละและมุ่งหน้าไปยังกรุงคอนสแตนติโนเปิลอีกจนเบนจามิน ดิสเรลลี (Benjamin Disraeli) นายกรัฐมนตรีอังกฤษต้องส่งทัพเรือไปยังช่องแคบดาร์เดเนลล์เพื่อเตือนรัสเซียไม่ให้เข้าถึงเมืองหลวงของจักรวรรดิ ทัพรัสเซียจึงจำต้องหยุดอยู่ที่หมู่บ้านซานสเตฟาโน (San Stefano) ประมาณ 11 กิโลเมตรไปทางตะวันตกของกรุงคอนสแตนติโนเปิล

ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1878 มีการลงนามในสนธิสัญญาซานสเตฟาโน (Treaty of San Stefano) ซึ่งรัสเซียได้มีโอกาสกอบกู้สถานะของการที่เคยเป็นผู้แพ้ในสงครามไครเมีย ในครั้งนั้นอังกฤษร่วมมือกับฝรั่งเศส ตุรกี และซาร์ดิเนีย ชัดขวางไม่ให้รัสเซียอ้างสิทธิเหนือกรุงคอนสแตนติโนเปิลและเขตช่องแคบ แต่ครั้งนี้ตุรกี ยอมรับรับรองเอกราชของดินแดนต่าง ๆ ที่รัสเซียสนับสนุน อันได้แก่ โรมาเนีย เซอร์เบีย มอนเตเนโกร และ บอสเนีย-เฮอร์เซโกวีนา (Bosnia-Herzegovina) รวมทั้งบัลแกเรียก็ได้สิทธิการปกครองตนเอง บัลแกเรีย กลายเป็นรัฐขนาดใหญ่ในความคุ้มครองของรัสเซีย แต่อีก 3 เดือนต่อมา อังกฤษและฝรั่งเศสซึ่งหวาดระแวง การขยายอิทธิพลของรัสเซียในคาบสมุทรบอลข่านก็ได้ร่วมมือกับเยอรมนี ออสเตรีย-ฮังการี และอิตาลี จัดการประชุมใหญ่แห่งเบอร์ลิน (Congress of Berlin) ขึ้นระหว่างวันที่ 13 มิถุนายน-13 กรกฎาคม ค.ศ. 1878 และบีบบังคับให้รัสเซียยอมรับสนธิสัญญาเบอร์ลิน (Treaty of Berlin) แทนสนธิสัญญาซานสเตฟาโน สนธิสัญญา ฉบับใหม่นี้ตัดทอนผลประโยชน์ของรัสเซียลงมากดังที่อะเล็กซานเดอร์ มีไฮโลวิช กอร์ชาคอฟ (Alexander Mikhailovich Gorchakov) หัวหน้าคณะเจรจาของรัสเซียเขียนรายงานกราบบังคมทูลซาร์อะเล็กซานเดอร์ที่ 2 (Alexander II ค.ศ.1855-1881) ว่าการประชุมใหญ่ที่กรุงเบอร์ลินเป็นหน้าสมุดประวัติที่มีดมนที่สุด ในชีวิตราชการของเขา¹

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 เกิดขึ้นในกลาง ค.ศ.1914 รัสเซียซึ่งอยู่ฝ่ายมหาอำนาจสัมพันธมิตร มีความคาดหวังขึ้นอีกครั้งที่จะได้ครอบครองดินแดนตุรกีซึ่งในคราวนี้อยู่ฝ่ายมหาอำนาจกลางเพื่อเปิดเส้นทางเดินเรือจากเขตทะเลดำลงสู่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียนให้จงได้ เซอร์เกย์ ซาซอโนฟ (Sergey Sazonov) เสนาบดีว่าการกระทรวงการต่างประเทศจึงอ้างสิทธิของรัสเซียเหนือกรุงคอนสแตนติโนเปิล และดินแดนบริเวณช่องแคบบอสฟอรัสและดาร์เดเนลล์ทันที เขาดำเนินเรื่องอย่างจริงจังด้วยการส่งบันทึกไปยังอังกฤษและฝรั่งเศส เพื่อเรียกร้องสิทธิของรัสเซียเหนือดินแดนดังกล่าว ในขณะที่เดียวกันฟีโอดอร์ อูสเปนสกี (Fyodor Uspenskii) ผู้อำนวยการสถาบันโบราณคดีรัสเซียในกรุงคอนสแตนติโนเปิล (Russian Archaeological Institute in Constantinople) ซึ่งไฝฝืนให้รัสเซียเข้าครอบครองดินแดนตุรกี ก็เสนอให้รัฐบาลตั้งคณะกรรมการธิการขึ้นเพื่อกำกับการสำรวจและอนุรักษ์โบราณสถานต่าง ๆ ในกรุงคอนสแตนติโนเปิลตั้งแต่ครั้งเป็นจักรวรรดิไบแซนไทน์ทันที ที่กองทัพรัสเซียยাত্রาเข้าสู่นครแห่งนี้ อูสเปนสกีซึ่งคาดหวังอย่างมากว่าฝ่ายรัสเซียจะเป็นฝ่ายมีชัยชนะในสงคราม จึงต้องการให้มีการตั้งคณะกรรมการดังกล่าวขึ้นอย่างจริงจัง โดยมีแกรนด์ดุกคอนสแตนติน คอนสแตนติโนวิช (Konstantin Konstantinovich) ประธานสถาบันวิทยาศาสตร์แห่งจักรวรรดิ (Imperial Academy of Sciences หรือปัจจุบันคือ Russian Academy of Sciences-RAS) เป็นประธานคณะกรรมการ

¹ Hugh Ragsdale, and V. N. Ponomarev. (1993) *Imperial Russian Foreign Policy*. p. 246.

อังกฤษซึ่งเคยขัดขวางความพยายามของรัสเซียในการครอบครองดินแดนของจักรวรรดิออตโตมันมาตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในคราวนี้ได้มีท่าทีเปลี่ยนแปลงไป เซอร์เอ็ดเวิร์ด เกรย์ (Edward Grey) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศได้ดำเนินการทูตแบบเอาใจรัสเซียเพื่อให้รัสเซียอยู่ร่วมกลุ่มพันธมิตรต่อไปโดยไม่แยกไปทำความตกลงสันติภาพกับเยอรมนี นโยบายของเกรย์ที่จะผูกใจชาติพันธมิตรในกลุ่มทำให้อังกฤษยอมรับการเรียกร้องดินแดนต่าง ๆ และทำความตกลงลับระหว่างอังกฤษ ฝรั่งเศส กับรัสเซียในเวลาต่อมา เมื่อที่ท่าของอังกฤษและฝรั่งเศสบ่งบอกว่าข้อเรียกร้องของรัสเซียจะได้รับการสนองตอบ รัสเซียก็แสดงน้ำใจตอบสนองโดยยอมให้ฝรั่งเศสได้ครอบครองซีเรียตามที่ต้องการ และไม่ขัดขวางที่อังกฤษจะได้ดินแดนเมโสโปเตเมียและเปอร์เซียซึ่งเป็นแหล่งที่อุดมด้วยน้ำมัน ทั้งไม่สนับสนุนแผนของอังกฤษและฝรั่งเศสในการจะขยายอิทธิพลเข้าไปในรัฐมุสลิมใหม่ ๆ ในดินแดนตะวันออกกลางที่เคยเป็นของตุรกี

สองวันหลังจากทัพเรืออังกฤษพ่ายแพ้ตุรกีในการรบบริเวณช่องแคบดาร์เดเนลล์ รัฐบาลอังกฤษได้ลงนามในความตกลงคอนสแตนติโนเปิลเมื่อวันที่ 18 มีนาคม ค.ศ. 1915 ความตกลงนี้มีใจความสำคัญคือ เมื่อสงครามสิ้นสุดลงโดยหากฝ่ายสัมพันธมิตรมีชัยชนะ รัสเซียจะได้สิทธิผนวกกรุงคอนสแตนติโนเปิล ดินแดนฝั่งตะวันตกของช่องแคบบอสฟอรัส ทะเลมาร์มารา (Marmara) ช่องแคบดาร์เดเนลล์ และดินแดนส่วนใหญ่ของตุรกีส่วนที่อยู่ในเขตทวีปยุโรป นอกจากนี้เขตพื้นที่เก่าแก่ของกรุงคอนสแตนติโนเปิลซึ่งมีกำแพงเมืองกั้นอันเป็นที่ตั้งของโบราณสถานสมัยไบแซนไทน์จำนวนมากมาย รวมทั้งมหาวิหารฮาเกียโซเฟีย (Hagia Sophia) ก็จะมีการส่งมอบให้รัสเซียพร้อม ๆ กัน

ที่มา : <https://www.oceanairtravels.com/istanbul-attractions/hagia-sophia>

มหาวิหารฮาเกียโซเฟีย ณ นครอิสตันบูล (คอนสแตนติโนเปิล) ก่อสร้างขึ้นระหว่าง ค.ศ. 532-537 สมัยจักรพรรดิจัสติเนียนที่ 1 แห่งจักรวรรดิไบแซนไทน์เพื่อเป็นมหาวิหารของนิกายกรีกออร์ทอดอกซ์หนึ่งพันปีต่อมาเมื่อเติร์กยึดครอง ก็ได้เปลี่ยนเป็นสุเหร่าแห่งจักรวรรดิ (imperial mosque) ปัจจุบันเป็นพิพิธภัณฑสถานและองค์การยูเนสโก (UNESCO) รับรองว่าเป็นที่ตั้งของมรดกโลก เป็นตัวอย่างสำคัญของสถาปัตยกรรมแบบไบแซนไทน์

อย่างไรก็ดี นอกจากรัสเซียแล้วกรีซก็แสดงท่าทีสนใจกรุงคอนสแตนติโนเปิลเช่นกัน เมื่อสงครามโลกเกิดขึ้น ในระยะแรกกรีซวางตัวเป็นกลาง แต่ใน ค.ศ. 1915 กรีซเจรจากับฝ่ายสัมพันธมิตรว่ายินดีจะส่งทหารและอนุญาตให้ใช้สถานที่ทางยุทธศาสตร์ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการเข้าโจมตีตุรกีบริเวณช่องแคบ รัสเซียรีบคัดค้านข้อเสนอของกรีซเพราะต้องการทั้งกรุงคอนสแตนติโนเปิลและดินแดนริมฝั่งช่องแคบทั้งสองอยู่ อังกฤษและฝรั่งเศสยอมฟังเสียงคัดค้านของรัสเซีย เพราะจะเรียกร้องผลประโยชน์ของตนเองในดินแดนตะวันออกกลางบ้าง อย่างไรก็ตาม การจะมีชัยชนะเหนือตุรกีไม่ใช่เรื่องง่าย ในการรบที่กาลลิโพลี (Gallipoli Campaign) หรืออีกชื่อหนึ่งว่าการรบที่ดาร์เดเนลล์ (Dardanelles Campaign) ค.ศ. 1915-1916 กองทัพฝ่ายสัมพันธมิตรไม่ประสบความสำเร็จในการพยายามโจมตีคาบสมุทรกาลลิโพลีเพื่อยึดช่องแคบดาร์เดเนลล์และกรุงคอนสแตนติโนเปิล จุดประสงค์เพื่อเปิดเส้นทางส่งยุทธภัณฑ์ให้แก่รัสเซียซึ่งกำลังตกอยู่ในสถานการณ์ล้อมแหลมในแนวรบด้านตะวันออก จึงต้องการความช่วยเหลืออย่างยิ่งยวดจากชาติพันธมิตร

อย่างไรก็ตาม ใน ค.ศ. 1917 รัสเซียก็เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมครั้งใหญ่ หลังการปฏิวัติเดือนกุมภาพันธ์ (February Revolution) ราชวงศ์โรมานอฟต้องสิ้นอำนาจที่มีมายาวนานหลายศตวรรษ รัสเซียเปลี่ยนการปกครองเป็นแบบทวิอำนาจระหว่างรัฐบาลเฉพาะกาลกับสภาโซเวียต รัฐบาลเฉพาะกาลให้สัตยาบันกับฝ่ายสัมพันธมิตรว่าจะยังคงดำเนินนโยบายสงครามต่อไปจนกว่าจะมีชัยชนะ ปาเวล มิลยูคอฟ (Pavel Milyukov) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของรัฐบาลเฉพาะกาลใน ค.ศ.1917 ซึ่งเงินจัดการเมืองของคาบสมุทรบอลข่านและเคยเรียกร้องการครอบครองกรุงคอนสแตนติโนเปิลอย่างเต็มที่ ได้มีบันทึกถึงสภาโซเวียตยืนยันพันธกิจที่มีต่อฝ่ายสัมพันธมิตร แต่พรรคบอลเชวิค (Bolsheviks) ไม่เห็นด้วยและเคลื่อนไหวต่อต้านนโยบายการทำสงครามต่อไปของรัฐบาลเฉพาะกาล ครั้นถึงปลายปี พรรคบอลเชวิคที่มีวลาดีมีร์ เลนิน (Vladimir Lenin) เป็นผู้นำก็ได้อำนาจบริหารรัสเซียเต็มที่ภายหลังการปฏิวัติเดือนตุลาคม (October Revolution)

การที่รัฐบาลบอลเชวิคเผชิญกับสงครามกลางเมืองรัสเซีย และติดพันกับการรบในแนวรบด้านตะวันออก บอลเชวิคจึงเห็นความจำเป็นที่จะจัดระเบียบประเทศภายใต้การปกครองใหม่และปกป้องชัยชนะของการปฏิวัติ เลออน ทรอตสกี (Leon Trotsky) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศและผู้นำขบวนการกองทัพแดง (Red Army) ซึ่งเปิดการเจรจากับฝ่ายมหาอำนาจกลางในการถอนตัวออกจากสงครามจึงเห็นเป็นโอกาสเปิดโปงสนธิสัญญาลับฉบับต่าง ๆ ที่รัฐบาลซาร์นิโคลัสที่ 2 (Nicholas II ค.ศ.1894-1917) ได้กระทำไว้กับอังกฤษและฝรั่งเศสโดยตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ *Pravda* และ *Izvestia* ซึ่งเป็นกระบอกเสียงของรัฐบาลบอลเชวิค เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน และอีก 3 วันต่อมาก็เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์ *The Guardian* ของอังกฤษด้วย¹ นับเป็นการเปิดโปงเจตจำนงของรัฐบาลอังกฤษ ฝรั่งเศส และรัสเซียสมัยซาร์นิโคลัสที่ 2 ที่คบคิดกันจัดทำความตกลงลับต่าง ๆ เพื่อจัดสรรผลประโยชน์ด้านดินแดนให้แก่กันและกัน ความตกลงคอนสแตนติโนเปิลจึงเป็นที่รับรู้กันทั่วไปและก่อให้เกิดความกระอักกระอ่วนใจในเวทีการทูตและมีเสียงตำหนิการทูตเชิงลับอย่างรุนแรง การเปิดเผยสนธิสัญญาลับฉบับนี้ไม่เพียงสร้างความขุ่นเคืองใจแก่ตุรกีและกลุ่มประเทศอาหรับแล้วพลเมืองในอังกฤษและฝรั่งเศสเองก็ตำหนิรัฐบาลของประเทศตนอย่างมากด้วย²

¹ E.H. Carr.(1953) *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*. Vol.3, pp.10-12.

² Charles Lipson.(2007) "Why Are Some International Agreements Informal?" in Beth A. Simmons and Richard H. Steinberg (eds.). *International Law and International Relations: An International Organization Reader*. p.329.

นอกจากความตกลงคอนสแตนติโนเปิล ค.ศ. 1915 แล้ว ยังมีความตกลงลับฉบับอื่น ๆ เกี่ยวกับการแบ่งสรรบางส่วนของดินแดนตุรกีหลังสงครามโลกครั้งนี้อีกที่ตีพิมพ์เผยแพร่ด้วย กล่าวคือ ความตกลงไซคส์-ปีโกต์ (Sykes-Picot Agreement) ค.ศ.1916 หรือความตกลงเอเชียไมเนอร์ (Asia Minor Agreement) ซึ่งเป็นความตกลงลับระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส¹ เนื้อหาของความตกลงระบุว่าอังกฤษจะได้รับส่วนที่ปัจจุบันคือทางใต้ของอิสราเอล ปาเลสไตน์ จอร์แดน และภาคใต้ของอิรัก ส่วนฝรั่งเศสจะได้ดินแดนทางตะวันออกเฉียงใต้ของตุรกี อิรักทางตอนเหนือ ซีเรีย และเลบานอน นอกจากนี้ รัสเซียจะได้รับดินแดนทางตะวันออกของคาบสมุทรอะนาโตเลีย (Anatolia) ซึ่งเป็นที่ตั้งของดินแดนในทวีปเอเชียของสาธารณรัฐตุรกีปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม หน้าที่ความตกลงไซคส์-ปีโกต์ค่อนข้างเป็นที่รู้จักกันกว้างขวาง แต่ความตกลงคอนสแตนติโนเปิลกลับไม่เป็นที่รับรู้มากนัก ทั้ง ๆ ที่ความตกลงลับทั้ง 2 ฉบับนี้มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกัน ต่อมาเมื่อรัฐบาลบอลเชวิคถอนตัวออกจากสงครามโลกด้วยการทำสนธิสัญญาเบรสต์-ลิตอฟสค์ (Treaty of Brest-Litovsk) กับเยอรมนีในต้นเดือนมีนาคม ค.ศ. 1918 ซึ่งเป็นเวลาหลายเดือนก่อนที่สงครามโลกจะยุติลง ความตกลงคอนสแตนติโนเปิลจึงเป็นโมฆะและไม่มีผลบังคับใช้

นอกจากความตกลงลับฉบับที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมีความตกลงแซง-ซอง-เดอ-โมรีแยน (Agreement of Saint-Jean-de-Maurienne) ค.ศ. 1917 ของฝ่ายมหาอำนาจสัมพันธมิตรอีกฉบับหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับดินแดนตุรกีซึ่งอังกฤษ ฝรั่งเศส และอิตาลี ลงนามใน ค.ศ. 1917 บนดूरรถไฟที่เมืองแซง-ซอง-เดอ-โมรีแยน ซึ่งเป็นเมืองพรมแดนระหว่างฝรั่งเศสกับอิตาลีเพื่อแก้ปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นจากการอ้างสิทธิทับซ้อนกันเหนือคาบสมุทรอะนาโตเลียของตุรกีระหว่างอิตาลีกับฝรั่งเศส เพราะตามสนธิสัญญาลอนดอน ค.ศ. 1915 (Treaty of London 1915) ที่อิตาลีหันหลังให้กลุ่มมหาอำนาจกลางหรือกลุ่มพันธมิตรไตรภาคี (Triple Alliance) ที่เป็นพันธมิตรดั้งเดิม และหันมาลงนามในสนธิสัญญาลับเข้าร่วมสงครามโลกกับฝ่ายมหาอำนาจสัมพันธมิตรเพื่อแลกกับผลประโยชน์ด้านดินแดนหลังสงครามยุติ ข้อความในสนธิสัญญายังไม่ได้ระบุถึงดินแดนในตะวันออกกลางที่อิตาลีจะได้รับ ความตกลงแซง-ซอง-เดอ-โมรีแยนจึงมีข้อความระบุว่าฝรั่งเศสได้ครอบครองภูมิภาคอะดานา (Adana) ทางตอนใต้ของตุรกี ส่วนอิตาลีจะได้ส่วนที่เหลือของภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้ของคาบสมุทรอะนาโตเลียซึ่งรวมทั้งนครอิซมีร์ [Izmir หรือ สมีร์นา (Smyrna)] เมืองใหญ่อันดับสามของตุรกี อย่างไรก็ตาม เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 ลึกลงในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1918 และมีการประชุมสันติภาพที่กรุงปารีส (Paris Peace Conference) ระหว่างวันที่ 12 มกราคม-28 มิถุนายน ค.ศ. 1919 รัฐบาลอังกฤษกลับประกาศว่าความตกลงแซง-ซอง-เดอ-โมรีแยนเป็นโมฆะ โดยอ้างว่าความตกลงนี้ไม่มีผลบังคับใช้ เพราะรัสเซียไม่เข้าร่วมลงนามด้วย ซึ่งทำให้อิตาลีผิดหวังและชุ่นเคืองมาก อีกทั้งหลังสงคราม เมืองท่าอิซมีร์ก็ถูกกรีซเข้ายึดครอง อิตาลีประท้วงอย่างไรก็ไม่เป็นผล

แม้ความตกลงคอนสแตนติโนเปิล ค.ศ. 1915 จะถูกประกาศให้เป็นโมฆะก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 ลึกลงและโดยเจตนาของรัฐบาลโซเวียตรัสเซียเองด้วย แต่ในที่สุดจักรวรรดิออตโตมันก็สลายตัวโดยการจัดการของมหาอำนาจตะวันตกที่เป็นฝ่ายชนะสงคราม ปัจจุบันจึงมีเพียงสาธารณรัฐตุรกีที่มีขนาดเล็กมากเมื่อเทียบกับจักรวรรดิเดิมที่กว้างใหญ่ไพศาล แต่กรุงคอนสแตนติโนเปิล หรือนครอิสตันบูลและดินแดนสองฝั่งช่องแคบบอสฟอรัส และช่องแคบดาร์เดเนลส์ก็ยังคงอยู่กับสาธารณรัฐใหม่จนทุกวันนี้ ในส่วนของกระบวนการทางการทูต การเจรจาตกลงเป็นพันธมิตรที่กระทำกันลับ ๆ และมาเปิดเผยต่อสาธารณะเมื่อลงนามกันแล้ว

¹ ความตกลงนี้ตั้งตามชื่อการทูตผู้เจรจาของทั้ง 2 ฝ่าย คือ เซอร์มาร์ค ไซคส์ (Mark Sykes) ผู้แทนรัฐบาลอังกฤษ และฟรองซัว ซอร์ซ-ปีโกต์ (François Georges-Picot) ผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศส

หรือการบรรจุข้อความลับ (secret or hidden clause) ในความตกลงหรือสนธิสัญญา ไม่ได้เปิดเผยให้รับรู้กัน จนกระทั่งสงครามหรือเหตุการณ์ยุติโดยอ้างว่าเพื่อความปรองดองและความสงบสุขก็หมดไปหลังสงครามโลก จนแทบเป็นเรื่องหายากในปัจจุบัน¹ ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะระบอบประชาธิปไตยที่บังคับให้การดำเนินการต่าง ๆ ของรัฐบาลในระบอบนี้ต้องโปร่งใส ตรวจสอบได้ และอยู่ในสายตาประชาชน ในขณะที่ในอดีตนั้น นโยบายต่างประเทศของประเทศหนึ่ง ๆ อาจเป็นการพิจารณาตัดสินใจของกลุ่มผู้นำทางการเมืองไม่กี่คนเท่านั้น ยุคสมัยที่เซอร์ เอ็ดเวิร์ด แกร์ย์ ซึ่งว่าการกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษระหว่าง ค.ศ. 1905-1916 มีบทบาทสำคัญในการชี้แจงนโยบายต่างประเทศนับสิบปี จนเห็นว่าลัทธิให้รัฐสภาอังกฤษเห็นชอบกับการประกาศสงครามต่อเยอรมนี² และเน้นย้ำให้ประเทศพันธมิตรเกิดความตกลงคอนสแตนติโนเปิลเป็นความลับได้สิ้นสุดลงแล้ว³ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศปัจจุบันไม่มีอำนาจเหมือนเมื่อครั้งในคริสต์ศตวรรษที่ 19 รวมทั้งสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่นำประเทศของตนไปผูกพันกับกลุ่มพันธมิตร หรือเปลี่ยนกลุ่มพันธมิตร ไปตกลงแบ่งผลประโยชน์ดินแดน หรือไปดำเนินการปิดบังซ่อนเร้นข้อผูกพันบางประการในสนธิสัญญาจากการรับรู้ของสาธารณชน

บรรณานุกรม

- Bobroff, Ronald (2006). *Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits*. London: I.B.Tauris.
- Carr, E.H. (1953) *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*. Vol.3. New York: Macmillan.
- Fromkin, David (1989). *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. New York: Owl.
- Frost, Robert I (2000). *The Northern Wars. War, State and Society in Northeastern Europe 1558-1721*. New York: Longman.
- Grenville, J.A.S. (2001) *The Major International Treaties of the Twentieth Century: A History and Guide with Texts*, Vol. 1. Abingdon: Taylor & Francis.
- Hamilton, Richard F.and Herwig, Holger H. (2005). *Decisions for War, 1914-1917*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jenkins, Roy (1964). *Asquith*. London: Collins.
- Kahl, Chad M.(2008) *International Relations, International Security, and Comparative Politics: A Guide to Reference and Information Sources*. Westport: Greenwood.
- Koss, Stephen (1985). *Asquith*. London: Hamish Hamilton.
- Lipson, Charles(2007). "Why Are Some International Agreements Informal?" in Beth A. Simmons and Richard H. Steinberg (eds.). *International Law and International Relations: An International Organization Reader*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹ ใน ค.ศ. 2004 มีผู้รวบรวมรายการสนธิสัญญาลับฉบับต่าง ๆ ตั้งแต่ ค.ศ. 1521 พบว่ามีเป็นจำนวน 593 ฉบับ จัดทำโดย 110 ประเทศ หรือหน่วยการเมืองอิสระ Chad M. Kahl. (2008) *International Relations, International Security, and Comparative Politics: A Guide to Reference and Information Sources*. pp. 206-07.

² Roy Jenkins. (1964) *Asquith*. pp.328-29.

³ David Fromkin. (2001) *A Peace to End All Peace*. p.139.

- Pelenski, Jaroslaw Pelenski (1998). *The Contest for the Legacy of Kievan Rus'*. New York: Columbia University Press.
- Martel, Gordon ed. (2008). *A Companion to International History 1900 – 2001*. London: Blackwell.
- Likharev, Dmitrii V. (2019). “Constantinople and the Black Sea straits as Russia’s war aims in 1914–1917: A comparison of Russian and American interpretations”. *the Historian*. 81 (2): 260–281. Retrieved 5 January 2020.
- Macfie, A. L (1998). *The end of the Ottoman Empire, 1908–1923*. New York: Longman.
- Peterson, Gary Dean (2007). *Warrior kings of Sweden. The Rise of an Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Jefferson, North Carolina: McFarland & Co, Inc.
- Hugh Ragsdale, and V. N. Ponomarev. (1993) *Imperial Russian Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Renzi, William A. (1970). “Great Britain, Russia, and the Straits, 1914–1915”. *The Journal of Modern History*. 42 (1): 2–20. doi:10.1086/240513. JSTOR 1905979.
- Shaw, Stanford J. and Shaw, Ezel Kural (1976). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, C.Jay (1965). “Great Britain and the 1914–1915 Straits Agreement with Russia: The British Promise of November 1914”. *American Historical Review*. 70 (4): 1015–1034. doi:10.2307/1846901. JSTOR 1846901.
- Stevenson, David (1988). *The First World War and International Politics*. London: Clarendon Press.
- Stiles, Andrina (1992). *Sweden and the Baltic 1523–1721*. New York: Hodder & Stoughton.